

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ

LEGAL REGIME OF JOINT PROPERTY OF SPOUSES

Позняк В.М., аспірант

*Науково-дослідний інститут приватного права та підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії юридичних наук України*

Стаття присвячена правовому режиму спільної сумісної власності подружжя, у зв'язку з чим встановлено, що спільна сумісна власність має всі ознаки, притаманні праву власності, а її зміст становить право володіння, користування та розпорядження речю (майном). Визначено, що право спільної власності регулюється нормами Цивільного кодексу України, а його підвид – право спільної сумісної власності – нормами Цивільного кодексу України та Сімейного кодексу України. Цивільний кодекс України встановлює презумпцію спільної часткової власності, що поширює свій правовий режим на всіх співвласників єдиного майна (ст. 355). У Сімейному кодексі України передбачено презумпцію спільної сумісної власності (ст. 60). Такий стан речей зумовлений правовим статусом суб'єктів правовідносин, оскільки в першому випадку спільна власність виникає між будь-якими учасниками цивільних відносин, а в іншому – між подружжям.

Спільна сумісна власність є способом реалізації права власності, що виникає між подружжям щодо спільного майна на підставі закону або договору і проявляється через множинність суб'єктів на той самий об'єкт власності. Майно, що є спільною сумісною власністю подружжя, включає в себе речі (зокрема, гроші, цінні папери), майнові права та інше майно, щодо якого в обох з подружжя виникає майновий інтерес, набуто подружжям за час шлюбу та яке не виключено з цивільного обороту, якщо цей об'єкт не є особистою приватною власністю дружини, чоловіка. Таке майно може складатися з однієї або сукупності речей та/або іншого майна, які можуть бути подільними або неподільними.

Презумпція спільної сумісної власності подружжя побудована на принципах спільності та рівності майна, щодо якого обоє з подружжя набувають право володіння, користування та розпорядження без виділення часток у майні з моменту реєстрації шлюбу. Презумпцію спільної сумісної власності можна спростувати лише у судовому порядку. Статус спільної сумісної власності подружжя визначається такими критеріями: 1) час набуття майна; 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття); 3) проживання чоловіка і жінки однією сім'єю.

Ключові слова: спільна сумісна власність, спільне майно, правовий режим, подружжя, презумпція, принцип спільності та рівності майна подружжя.

The article is devoted to the coverage of the legal regime of common joint ownership of spouses, in connection with which it is established that common joint ownership has all the features inherent in the right of ownership, and its content is the right to own, use and dispose of property. It is determined that the right of joint ownership is regulated by the norms of the Civil Code of Ukraine, and its subspecies – the right of common joint ownership – by the norms of the Civil Code of Ukraine and the Family Code of Ukraine. The Civil Code of Ukraine establishes the presumption of joint partial ownership, which extends its legal regime to all co-owners of a single property (Article 355). The Family Code of Ukraine provides for the presumption of common joint ownership (Article 60). This state of affairs is determined by the legal status of the subjects of legal relations, because in the first case, joint ownership arises between any participants in civil relations, and in the other – between spouses.

Common joint ownership is a way of exercising the right of ownership that arises between spouses in relation to joint property on the basis of law or contract and is manifested through a plurality of subjects on the same object of ownership. Property that is jointly owned by the spouses includes things (including money, securities), property rights and other property in respect of which both spouses have a property interest acquired by the spouses during the marriage and which is not excluded from civil turnover, if this object is not the personal private property of the wife, husband. Such property may consist of one or a set of things and/or other property, which may be divisible or indivisible.

The presumption of common joint ownership of the spouses is based on the principles of commonality and equality of property, in respect of which both spouses acquire the right of possession, use and disposal without allocating shares in the property from the moment of marriage registration. The presumption of common joint ownership can be refuted only by contract or in court. The status of common joint ownership of the spouses is determined by the following criteria: 1) the time of acquisition of property; 2) the funds for which such property was acquired (source of acquisition); 3) the husband and wife lived in the same family.

Key words: common joint property, joint property, legal regime, spouses, presumption, principle of commonality and equality of spouses' property.

Постановка проблеми. Сімейні відносини, що виникають між подружжям, пов'язані особистісним зв'язком чоловіка та жінки, які набувають спеціальних немайнових та майнових прав й обов'язків один до одного внаслідок укладення шлюбу, що визначаються законом у зв'язку з набуттям особливого статусу – подружжя. Оскільки на законодавчому рівні сім'я чи подружжя не визнається самостійним суб'єктом права, а такими є члени сім'ї, зокрема чоловік і дружина, то останні можуть реалізувати надані їм права й обов'язки в обсязі та порядку, що визначаються конституційним і спеціальним законодавством. Зокрема, Сімейний кодекс України (далі – СК України) регулює майнові відносини між подружжям і передбачає можливість виникнення майнових відносин між подружжям та третіми особами, які своєю чергою можуть регулюватися іншими законодавчими актами, наприклад, Цивільним кодексом України (далі – ЦК України), адже норми цього кодексу субсидіарно застосовуються до майнових відносин подружжя. У зв'язку з цим розкриття сутності права спільної сумісної власності подружжя та визначення правового режиму майна подружжя відзначається актуальністю проблематики.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питання права спільної сумісної власності подружжя досліджено в наукових публікаціях Н.Д. Вінтоняк, А.Б. Гриняка, І.В. Жилинкової, К.М. Корнієнкової, О.С. Олійник, О.І. Сафончик, О.В. Тичковської, Д.І. Фолошні, О.А. Явор та інших вчених.

Метою статті є розкриття порядку правового регулювання майнових відносин, які виникають щодо спільної сумісної власності, окреслення презумпції права спільної сумісної власності подружжя, принципів спільності та рівності майна подружжя.

Виклад основного матеріалу. Шлюбні відносини змінюють правовий статус чоловіка та жінки, що призводить до утворення сім'ї, в якій виникають особливі стосунки особистого характеру, що мають враховуватися також у сфері майнових відносин [12, с. 137]. Зміст майнових правовідносин, що виникають між подружжям, утворюють майнові права та обов'язки. Майнові права в СК України поділяються на речові і зобов'язальні. Перші – це відносини подружжя щодо права власності на майно та прав на користування речами, які належать кожному з них; до других належать відносини подружжя щодо взаємного утримання (аліментування) та договірні відносини подружжя

[11, с. 170]. У зв'язку з цим для регулювання відносин подружжя з приводу майна, що їм належить, застосовується спеціальний правовий режим майна подружжя.

О.С. Олійник зазначає, що правовий режим майна подружжя – це порядок регулювання відносин з приводу майна подружжя, який визначає характер і обсяг їхніх прав та обов'язків з приводу належного подружжю майна [7, с. 3]. Тобто правовий режим містить сукупність правових засобів, таких як дозволи, заборони, зобов'язання тощо, і спрямований на врегулювання суспільних відносин та забезпечення інтересів суб'єктів таких відносин. В межах кожного правового режиму застосовуються необхідні для його регулювання правові засоби [2, с. 49]. М.С. Біленко вказує, що режим майна подружжя, який діє в Україні, за своїми ознаками належить до режиму спільності набутого майна. Наразі майнові відносини між подружжям врегульовані переважно СК України, а в разі потреби можливе субсидіарне застосування норм цивільного законодавства [1, с. 65].

При цьому Н.В. Вінтояк зазначає, що правовий режим майна подружжя недоцільно обмежувати особистим приватним чи спільним сумісним майном, адже виникають також зобов'язальні відносини щодо поділу майна між подружжям, відносини між подружжям та третіми особами тощо. Правові засоби, які поєднують в собі правовий режим майна подружжя, – це певні інструменти впливу на майнові відносини подружжя, використання яких спрямоване на їх ефективне регулювання [2, с. 53]. Тому залежно від джерела, яке встановлює порядок регулювання відносин з приводу майна подружжя, виділяють: 1) законний або легальний правовий режим майна подружжя, за якого права та обов'язки подружжя щодо їхнього майна визначаються законом; 2) договірний режим майна подружжя, за якого права та обов'язки подружжя визначаються подружжям за допомогою укладення ними відповідного договору (наприклад, шлюбний договір) [7, с. 3].

Насамперед право спільної сумісної власності є підвидом права власності, що згідно з ч. 1 ст. 316 ЦК України є правом особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Право власності в об'єктивному значенні – це сукупність правових норм, що регулюють відносини власності (порядок набуття, здійснення та припинення права власності). Право власності в суб'єктивному значенні – це забезпечена законом можливість конкретної особи володіти, користуватись і розпоряджатися річчю своєю владою й у власних інтересах [12, с. 137]. З наведених положень виходить, що спільна сумісна власність має всі ознаки, притаманні праву власності, а її зміст становить право володіння, користування та розпорядження річчю (майном).

Оскільки право власності може належати як одній особі індивідуально, так і кільком особам одночасно, то відповідно до ч. 1 ст. 355 ЦК України майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно). Спільна власність за своєю юридичною природою є своєрідним способом реалізації суб'єктами права приватної, державної та комунальної власності, тому тут не утворюється нова самостійна форма власності [14, с. 553].

Під правом спільної власності слід розуміти різновид права власності, яке належить двом або більше учасникам цивільних відносин одночасно (множинність суб'єктів) на той самий об'єкт (єдність об'єкта) [4, с. 59]. Тому завдання спеціальних норм полягає в тому, щоб усі треті особи, незважаючи на множинність співвласників, мали справу з єдиною волею й єдиним волевиявленням [4, с. 61]. О.В. Тичковська теж зазначає, що спільна власність характеризується множинністю суб'єктів за єдності об'єкта та є специфічним правовим феноменом. Множинність суб'єктів на стороні власника істотно впливає на специфіку відносин спільної власності: як на відносини між співвласниками, так і на відносини самих співвласників із третіми особами [12, с. 138].

Відповідно, спільна власність поділяється на два підвиди, а саме: право спільної часткової власності та право спільної сумісної власності, що передбачено ч. 2 ст. 355 ЦК України. Відмінність права спільної сумісної власності від права спільної часткової власності полягає в тому, що за спільної часткової власності кожен із співвласників має чітко визначену частку у праві власності (ідеальну частку) [2, с. 57]. Право спільної сумісної власності не поділене на частки, тому всі співвласники мають однакове, рівне право володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном. Така частка може бути виділена за домовленістю між співвласниками або, у разі спору, – судом [12, с. 138].

Тому, враховуючи вищевикладене, А.Б. Гриняк пропонує таке визначення спільної сумісної власності – це різновид права спільної власності, що належить двом або більше особам одночасно (множинність суб'єктів) на той самий об'єкт (єдність об'єкта) без визначення часток кожного з них [3, с. 29]. Крім того, варто ще раз зазначити, що право спільної власності регулюється нормами ЦК України, а його підвид – право спільної сумісної власності – нормами ЦК України та СК України. Основна відмінність такого регулювання полягає в тому, що ЦК України встановлює презумпцію спільної часткової власності, яка поширює свій правовий режим на всіх співвласників єдиного майна (ст. 355). У СК України передбачено презумпцію спільної сумісної власності (ст. 60). Такий стан речей зумовлений правовим статусом суб'єктів правовідносин, оскільки в першому випадку спільна власність виникає між будь-якими учасниками цивільних відносин, а в іншому – між подружжям. Отже, спільна сумісна власність є способом реалізації права власності, що виникає між подружжям щодо спільного майна на підставі закону або договору і проявляється через множинність суб'єктів на той самий об'єкт власності без визначення часток чоловіка і дружини.

Об'єктами права спільної сумісної власності подружжя можуть бути будь-які речі (майно), за винятком тих, які виключено з цивільного обороту. Відповідно до СК України спільною сумісною власністю подружжя є будь-яке майно, набуте подружжям за час шлюбу, за винятком виключеного з цивільного обороту та, звісно, за винятком того, яке згідно з гл. 7 СК України є особистою приватною власністю дружини, чоловіка [2, с. 60]. При цьому варто згадати, що спільний об'єкт може складатися з однієї або сукупності речей, які можуть бути подільними або неподільними, проте як об'єкт права власності вони утворюють єдине ціле. Це означає, що право кожного зі співвласників поширюється на весь об'єкт у цілому, а не на певну його частину [14, с. 553].

О.В. Розгон зауважила також те, що категорія «майно», залежно від загального контексту, використовується як у вузькому, так і в широкому сенсі: як окрема річ чи сукупність речей, як сукупність речей та майнових прав особи, або у найбільш широкому значенні – як сукупність речей, майнових прав та обов'язків [9, с. 85]. Згідно з ч. 1 ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, а відповідно до ч. 1 ст. 177 ЦК України визначено невичерпний перелік об'єктів цивільних прав, який зумовлює до вивиску, що поняття «майно» включає речі (зокрема, гроші, цінні папери), майнові права та інше майно.

Таким чином, майно, що є спільною сумісною власністю подружжя, включає в себе речі (зокрема, гроші, цінні папери), майнові права та інше майно, щодо якого в обох з подружжя виникає майновий інтерес, набуте подружжям за час шлюбу та яке не виключено з цивільного обороту, якщо цей об'єкт не є особистою приватною власністю дружини, чоловіка. Таке майно може складатися з однієї або сукупності речей та/або іншого майна, які можуть бути подільними чи неподільними.

Відповідно до ст. 57 СК України визначено перелік умов віднесення майна до особистої приватної власності дружини, чоловіка, що є правовим обмеженням, котре визначає

ється законом як таке, що не зумовлює виникнення спільної сумісної власності. По-перше, це майно, яке набуто одним із подружжя до шлюбу. По-друге, роздільним є майно, набуто під час шлюбу на підставі договору дарування або в порядку спадкування. По-третє, це майно, яке набуто під час шлюбу за особисті кошти, в порядку приватизації, та речі індивідуального користування [6; 18, с. 42].

Крім того, особистою приватною власністю дружини, чоловіка суд може визнати майно, набуто нею, ним за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин. Відповідно до п. 4 гл. 1 розділу 2 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами [8], що має назву «Посвідчення правочину щодо розпорядження майном, що є спільною сумісною власністю, зокрема подружжя», передбачено, що на підтвердження того факту, що майно набуто одним із подружжя під час окремого проживання з іншим із подружжя у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин, подається копія рішення суду, яке набрало законної сили, про визнання особистою приватною власністю одного з подружжя майна, що є предметом цього договору.

Однак варто зазначити, що така ситуація має місце тільки в тому випадку, якщо один із подружжя виявив намір спростувати презумпцію спільної сумісної власності в судовому порядку, оскільки згідно з ч. 2 ст. 3 СК України встановлено, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно.

Втім, є й певні умови, коли особисте майно одного з подружжя може перетворитися на об'єкт спільної власності. До них відносять ті дії, які вчиняє один із подружжя для покращення якостей та властивостей майна іншого з подружжя, що використовується спільно, тобто мається на увазі, що якщо чоловік отримав у дарунок автомобіль, а кошти на його модернізацію використав з сімейного бюджету, то такий автомобіль стане часткою спільного майна подружжя [12, с. 140]. Так, згідно зі ст. 62 СК України, якщо майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилось у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат іншого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Тому виділяють презумпцію спільності та рівності сумісного майна подружжя, що проявляється в наступному: 1) майно, набуто за час шлюбу, вважається спільним, якщо інше не встановлено договором сторін або законом; 2) дружина та чоловік мають рівні права щодо майна, яке належить їм на правах спільної сумісної власності; 3) майно належить подружжю без визначення часток кожного з них у праві власності; 4) права подружжя на майно визнаються рівними, незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини самостійного заробітку (доходу); 5) кожен із подружжя, розпоряджаючись спільним майном, діє в інтересах подружжя [15, с. 311].

Водночас для виникнення спільності майна подружжя не досить тільки реєстрації шлюбу. Потрібно також, щоб вони реально склали сім'ю, спільно проживали і вели спільне господарство. Інакше кажучи, для спільності потрібна наявність двох факторів: 1) придбання майна в період шлюбу; 2) придбання майна в результаті спільної праці подружжя й єдиної сім'ї [13, с. 150].

Згідно з ч. ч. 3, 4 ст. 368 ЦК України майно, набуто подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом; а майно, набуто в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі.

У даному аспекті, відповідно до загальних правил, спільна сумісна власність подружжя виникає внаслідок

реєстрації шлюбу, але водночас подружжя теж є частиною поняття «член сім'ї». На жаль, чинне законодавство не визначає коло осіб, які є членами сім'ї. У ч. 2 ст. 3 СК України зазначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Тому можна дійти висновку, що до складу сім'ї відносяться й подружжя, яке спільно проживає, пов'язане спільним побутом, має взаємні права та обов'язки, а їхнє майно є спільною сумісною власністю, якщо воно набуто в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти, що не є їхньою особистою приватною власністю. Втім, варто не забувати, що законодавець встановлює презумпцію спільної сумісної власності подружжя, яка припускає виникнення спільної власності з моменту укладення шлюбу.

В цьому контексті правильно зазначає Д.І. Фолошня, що необхідно розрізнити момент виникнення спільного майна подружжя і момент виникнення права спільної сумісної власності подружжя. Спільне майно подружжя виникає в момент, коли в одного з подружжя виникло право на це майно, за умови, що це право виникло в період шлюбу внаслідок праці одного або обох з подружжя, якщо чоловік і жінка проживали однією сім'єю. Право ж спільної сумісної власності подружжя настає з моменту одержання цього майна хоча б одним із подружжя [13, с. 151].

Водночас ст. 60 СК України містить положення, згідно з якими майно, набуто подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності, незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Тобто правовий режим права спільної сумісної власності передбачає єдність правочинностей у володінні, користуванні і розпорядженні спільним майном. Крім того, як зазначає О.І. Сафончик, через усі норми, що регулюють майнові відносини подружжя, чітко проходить ідея рівності прав подружжя щодо володіння, користування і розпорядження майном, незалежно від розміру внеску в це майно кожного з них [10, с. 111]. Адже особливість спільної сумісної власності полягає у відсутності часток, внаслідок чого жоден із подружжя не має конкретної частки у праві на майно.

Тому, власне, факт набуття майна в період шлюбу не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя. Той із подружжя, який порушує питання про спростування зазначеної презумпції, зобов'язаний довести обставини, що її спростовують. Належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, але й спільною участю подружжя коштами або працею в набутті майна [5, с. 8].

Висновки. Для регулювання відносин подружжя з приводу спільного майна, що їм належить, застосовується спеціальний правовий режим майна подружжя, який за джерелом походження поділяється на законний та договірний. Спільна сумісна власність є способом реалізації права власності, що виникає між подружжям щодо спільного майна на підставі закону або договору і проявляється через множинність суб'єктів на той самий об'єкт власності без визначення часток чоловіка і дружини. На рівні закону закріплена презумпція спільної сумісної власності подружжя, побудована на принципах спільності та рівності майна, щодо якого з моменту реєстрації шлюбу обоє з подружжя набувають право володіння, користування та розпорядження. Презумпцію спільної сумісної власності можна спростувати лише у договірному або в судовому порядку. Статус спільної сумісної власності подружжя визначається такими критеріями, як: 1) час набуття майна; 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття); 3) проживання чоловіка і жінки однією сім'єю. Особа, яка вимагає виключення речі зі спільного майна, повинна надати відповідні докази.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біленко М.С. Підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя. *Юридична Україна*. 2014. № 4. С. 65–71.
2. Вінтоняк Н.Д. Правовий режим корпоративних прав подружжя : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 218 с.
3. Гриняк А.Б. Спільна сумісна власність фізичних осіб: окремі питання виникнення та припинення. *Приватне право і підприємництво*. 2008. № 2. С. 29–32.
4. Гриняк А.Б. Право спільної власності за цивільним та сімейним законодавством України. *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 59–63.
5. Дайджест правових позицій Верховного Суду у сімейних спорах за I півріччя 2019 р. / НААУ. Секція з сімейного права. 2019. 14 с.
6. Корнієнкова К.М. Право спільної сумісної власності подружжя. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 41–44.
7. Олійник О.С. Майнові відносини подружжя: порівняльно-правовий аспект. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2009. № 5 (55). С. 2–6.
8. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджено наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
9. Розгон О.В. Договори у сімейному праві України : монографія. Київ : Ін Юре, 2018. 301с.
10. Сафончик О.І. Поняття та види правового режиму майна подружжя. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 38. С. 110–114.
11. Сімейне право : підручник / за заг. ред. В.А. Кройтора та В.Ю. Євко ; МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 512 с.
12. Тичковська О.В. Правовий режим спільної власності подружжя. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 137–141.
13. Фолошня Д.І. Виникнення права спільної сумісної власності подружжя за законодавством України. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 149–152.
14. Цивільне право України: в 2-х томах. Том 1 : підручник / за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої ; вид. 2. Харків : ТОВ «Одіссей», 2010. 832 с.
15. Явор О.А. Основні ознаки фактів – станів за сімейним законодавством України. *IX юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 травня 2019 р. / відп. ред. І.С. Кантафарова ; Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова; Всеукраїнська громадська організація «Асоціація цивілістів України». Одеса : Астропринт, 2019. С. 307–312.